

К. В. Коротич

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

**Особливості гармонізувальної комунікативної поведінки
в конфліктних ситуаціях родинного спілкування
(за автобіографічною повістю М. Стельмаха «Щедрий вечір»)**

Коротич К. В. Особливості гармонізувальної комунікативної поведінки в конфліктних ситуаціях родинного спілкування (за автобіографічною повістю М. Стельмаха «Щедрий вечір»). У статті досліджено фактори, які зумовлюють безконфліктне розв'язання конфліктної / конфліктогенної ситуації в родинному спілкуванні між батьками і дитиною. Найголовнішими із цих чинників є дотримання мовцями однакової тональності спілкування; апеляція до авторитетних висловів і настанов батьків, які є зразком для наслідування дитиною; психологічні «погладжування»; дисонанс очікуваних і реальних мовних засобів, які використовує дитина відповідно не до своєї комунікативної ролі, а ролі дорослого, що викликає комічний ефект і сприяє розв'язанню напруженої ситуації.

Ключові слова: *родинна комунікація, конфліктна комунікація, комунікативна стратегія, комунікативна тактика, мовленнєвий акт.*

Коротич Е. В. Особенности гармонизирующего коммуникативного поведения в конфликтных ситуациях семейного общения (на материале автобиографической повести М. Стельмаха «Щедрый вечер»). В статье исследованы факторы, которые обуславливают бесконфликтное разрешение конфликтной / конфликтотенной ситуации в семейном общении между родителями и ребенком. Самыми главными из этих факторов являются использование собеседниками одинаковой тональности общения; апелляция к авторитетным высказываниям и установкам родителей, которые представляют собой образец для подражания ребенком; психологические «поглаживания»; диссонанс ожидаемых и реальных языковых средств, которые использует ребенок в соответствии не со своей коммуникативной ролью, а ролью взрослого, что вызывает комический эффект и способствует разрешению напряженной ситуации.

Ключевые слова: *семейная коммуникация, конфликтная коммуникация, коммуникативная стратегия, коммуникативная тактика, речевой акт.*

Korotych K. V. The features of harmonious communicative behaviour in the conflict situations in family communication (under the autobiographical story of M. Stelmakh «Generous evening»). The factors that cause conflict-free solution of conflict / conflict-generating situation in family communication between parents and child are examined in the article. The main of them are the maintenance of the same tonality of speech, the appeal to the authoritative expressions and directives of child's parents, which are the model for child's imitations, psychological «caress»; the dissonance between expected and real language means the child uses according not to his communicative role, but to the role of adult, that creates comic effect and helps to solve the conflict situation.

Key words: *family communication, conflict communication, communicative strategy, communicative tactic, speech act.*

Комунікація, пронизуючи повсякчас життя людини, має надзвичайно велику кількість виявів, одним із яких є спілкування в родині. Забезпечення кооперативного спілкування в сім'ї та правильне розв'язання конфліктів є важливим практичним завданням комунікативної лінгвістики, що зумовлює актуальність нашої роботи, котра, до того ж, покликана частково заповнити теоретичну лауну в українській лінгвістиці, у якій, за винятком окремих студій [3; 4], поки що наявні дослідження родинного спілкування тільки на англomовному матеріалі (найґрунтовнішими серед них є дисертації А. А. Бігарі, О. М. Галапчук, А. А. Семенюк). Так, А. А. Бігарі дослідила сценарій розгортання та вербальні засоби розв'язання трьох конфліктних комунікативних ситуацій родинного дискурсу: «зрада», «сім'я на вихідні», «поповнення сім'ї»; виявила наявні в них комунікативні пастки й визначила мовні та позамовні чинники, які призводять до комунікативних невдач, а також описала комунікативні стратегії і тактики поведінки в рольових конфігураціях ДРУЖИНА-ЧОЛОВІК, БАТЬКИ-ДИТИНА [1]. О. М. Галапчук розглянула мовленнєву поведінку дітей / підлітків і дорослих, визначила вікову диференціацію стратегій і тактик діалогічного дискурсу в ряді мовленнєвих ситуацій [2]. А. А. Семенюк виявила й схарактеризувала мовні засоби вираження комунікативних стратегій і тактик, які забезпечують кооперативну взаємодію в сімейному спілкуванні [5].

Мета нашої роботи – виявити й схарактеризувати особливості комунікативної поведінки дорослих і дитини, яка сприяє конструктивному розв'язанню конфліктів у родині. Матеріалом дослідження стала автобіографічна повість М. Стельмаха «Щедрий вечір», у якій зображено надзвичайно чуйні й гармонійні стосунки в родині письменника.

Під час спілкування із сином батьки передусім реалізують стратегію виховання з тактиками повчання й засудження вчинків та стратегію здійснення впливу на дитину. Для врегулювання ж конфліктів мовці застосовують кілька гармонізувальних тактик. Розгляньмо ці тактики й мовні засоби, у яких вони втілені.

У мовленнєвих актах догани, докору важливим засобом гармонізації є підтримання адресантом тональності, яку задав адресат. Наприклад, у ситуації, коли хлопчик пізно повернувся з вітряка, зайшовши по дорозі на ковзанку, маємо такий діалог: *Біля воріт мене вже чекали і тато, і мама.*

– *Доклешняв?* – *насмішкувато запитав батько.*

– *Та яюсь дотарганився,* – *поважно відповів я.* – *На вітряку завізно було.*

– *За цей час можна було б і коня з копитами зварити. Чи, може, ти вчорашню воду доганяв?* [6:645].

У цьому діалозі дитина підтримує іронічну батькову тональність передусім розмовними дієслівними синонімами на позначення повільного руху *доклешняв* – *дотарганився*. Додатковим засобом уникнення конфлікту є спроба пояснити запізнення поважною причиною.

У мовленнєвому акті спонукання сина до праці замість відвідин ним ковзанки конфліктогенній ситуації відмови запобігає тактика погодження дитини з батьком, що відповідає сподіванням останнього й отримує схвалення, потрапляючи в резонанс з очікуваннями дорослого: – *То як, сину?* – *косує батько на полицю, де лежать пилка і сокира.*

– *Еге ж!* – *кажу я весело, бо тато страшенно не любить ні кисліїв, ні кислого слова.*

– *Хай пилка замінить ковзанку?*

– *Хай!* – *безтурботно кажу... й чавлю у собі посмішку.*

– *Молодця!* – *хвалять тато* [6:672].

На лексичному рівні згоду виражають стверджувальні частки *хай, еге ж*, причому повторена дитиною частка *хай* є частиною зверненого до неї батькового питання-спонукання. Крім того, семантику доповнює оклична інтонація, що передає позитивні емоції адресанта. Коментарі автора дозволяють зрозуміти її появу (*кажу я весело, бо тато страшенно не любить ні кисліїв, ні кислого слова*), хоча вона і дещо суперечить прагненням хлопчика.

У мовленнєвому акті догани врегулюванню конфлікту сприяє тактика апеляції до авторитетних для дитини попередніх висловлювань тата й моральних принципів, закладених у неї батьками. На мовному рівні показниками цієї тактики є висловлювання хлопчика, які відсилають до відповідних слів батьків:

– *То де викопав отаке?*

– *Як скажу, ви ще більше гніватись будете.*

– *Куди вже більше. Не мни своє слово – кажи!*

– *То ви ж самі це казали про дядька Володимира.*

– *Я?* – *здивувався, нахмурився батько і несподівано посміхнувся.* – *Таки говорив!* [6:590];

– *Оце дочекався помочі!* – *батько так зиркнув, що мені в очах і під ногами закружляв весь ярмарок.*

– *Як же ти, отецький сину, міг такого намолоти? Га?*

Я спідлоба глянув йому [дядькові Трохиму – К.К.] у вічі й відповів:

– *Бо мене мій тато вчили говорити тільки правду.*

– *Усюди, але не на ярмарку!* – *заграв очима батько.* – *В торгу і святі правди не кажуть, – неінтересно торгуватись буде. Бублика хочеш?* [6:659–660].

Кардинально відмінною тактикою є виявлення нехарактерних для дитини особливостей спілкування: наприклад, бурчання та розумувань, які викликають сміх через невідповідність комунікативних ролей дитини і літньої людини:

– *Чи не пора вже тобі, патякало, пожаліти і чоботи, і ноги?*

– *За ноги, хоч я їх улітку б'ю, ніхто не сварить мене, – бурмочу собі під ніс. – Коли б то в нас одна була ціна і ногам, і чоботям!*

– *І скажеш таке, – розсміялася мати...* [6:647–648].

Одним із текстових засобів цієї тактики – виявлення нехарактерних для дитини особливостей спілкування – є свідоме використання хлопчиком як вкраплень тодішніх жартівливих сталих висловів, теж аж ніяк не характерних для його мовлення та комунікативної ролі: – *У тебе, шибенику, й залізо не заіржавіє, – націлював [батько – К.К.] на підківки і очі, й товстуваті губи: одну – з цурпалками вусів, а другу – з вм'ятинкою. По них я безпомилково догадувався, який настрій у батька, й, повинивши голову, або мовчав, як рибина, або наче зажурено кидав: – Хіба тепер залізо? Від цих слів батькова вм'ятинка здригалася, брала «соб», а самого батька з*

чобітьми в руках починали розхитувати веселоці, до тата приєднувалася матір, а далі і я з-під самого грому вскакував у сміх... Зараз, напевне, багато хто й здивується: чого такі самі звичайнісінькі слова могли звеселити людей? Тому доведеться повернутися до тих років, коли крізь руїни, нестатки й шкварчання різних та всяких непереможно пробивалося нове. Тоді деяка немудра продукція, що скупо доходила до села, ніяк не могла викликати захоплення, і її по-різному гудили чи ляляли – все залежало від характеру і ставлення огудця до того, що звалося «таке врем'я». І от, кажуть, на якомусь ярмарку одна в'їдлива тітка, вибираючи вальок білої глини, зневажливо прорекла: – **Хіба тепер глина?** От колись, за царя, була глина... І ці темні слова тітки, якій навіть теперішня глина не змогла догодити, розвеселили веселогубих покупців і пішли гуляти по Україні милій, вибиваючи посміх у добрих людей. Кине хтось, наприклад, докір парубкам, а його й присадять насмішкою: – **Хіба тепер парубки?** От колись були парубки... Оцей жарт і мене кілька разів рятував од капосного знаряддя, яке в нас і після революції звалося ремінцем... [6:646].

Як окремих різновид виділяємо комунікативну тактику захисту, використовувану кимось із батьків: – **Ще дитя воно,** – заступилася мати, – **та все одно вже маємо помічника.**

– Авжеж! – насмішувато погодився батько, із розмаху вихнув мене взору й посадовив на своє плече [6:645].

Ця тактика ґрунтується на екстралінгвальному протиставленні віку та допомоги дитини батькам, що на лінгвальному рівні виражають позитивнооцінні номени дитини в складносурядному реченні із змістовими відношеннями протиставлення.

Цікавим зразком уникнення конфліктної ситуації є умовляння батьком сина виконати певну роботу, яке містить кілька різноманітних гармонізувальних засобів, на відміну від решти наведених тактик, що їх забезпечували один-два засоби: – **А тепер – гайда додому.**

Радість одразу наче вітром здухнуло, серце моє падає в холод, а губи квасніють.

– **Чого це знову додому? Я ж тільки-тільки з дому. І дров нарубав, і Обмінній сіна заложив, і мамі води приніс.**

– **Не переробився?**

На цю каверзу я вже й не знаю що відповісти, але так мені стає гірко, що й не кажіть. Батько це помічає і вже говорить лагідно, без насмішки:

– **Треба, Михайлику, змолоти гречки,** – поворухнув на плечах свого кулика.

– *На жорнах?* – питаю невдоволено, бо страх як не люблю крутити жорна: вихаєш ними, а тобі аж усередині вихається.

– *Ні, на вітряку.*

– *На вітряку?* – оживаю трохи. – *Ми з вами поїдемо на вітряк?*

– *Поїдеш, синку, сам, бо мені зараз треба йти на роботу. Найнявся – продався, – і тато посмутнів...*

– *На чому ж я поїду?*

Тато зганяє з очей далеке видіння і насмішувато зиркає на мене:

– **Догадайся сам, ти ж страх метикований у нас.**

– *Аби ж ви так завжди казали.*

– *Тебе похвали, то хата догори дном стане. То не догадався, на чому поїдеш?*

– *Еге, догадаєшся, що у вас...*

– *Запряжешся у свої санчата та й, присвистуючи, пометеш з гори у долину. Скільки тут тієї гречки? А вже скоро свят-вечір. Треба стільки млинців напекти, щоб ти за ними не бачив мене. То як?*

– *Де моє не пропадало! Поїду, тату!*

– **О, тепер бачу, що в твоїй голові трошки поменшало полови. Інший би, певне, більше сурмонився.**

– **Та хіба ж я не ваша дитина?** – одразу набиваю собі ціну, за це схоплюю «лепетун» і вже безжурно йду за батьком, намагаючись попасти у його сліди [6:635–636].

На категоричний директив батька дитина опирається питальним і розповідними мовленнєвими актами (*Чого це знову додому? Я ж тільки-тільки з дому. І дров нарубав, і Обмінній сіна заложив, і мамі води приніс*), указуючи на відсутність підстав для батькової вимоги, що батько знімає іронічно-жорстким квеситивом (*Не переробився?*), який робить абсурдними будь-які подальші заперечення й змінює емоційний стан адресанта (*На цю каверзу я вже й не знаю що відповісти, але так мені стає гірко, що й не кажіть*). Помітивши це, батько змінює тональність мовлення на м'якшу й розкриває причину своєї вимоги. Далі він поліпшує настрій дитини екстралінгвальним

чинником (вибором вітряка, а не жорен) і на мовному рівні – меліоративно конотованим звертанням *синку*, іронічною похвалою (*Догадайся сам, ти ж страх метикований у нас*), а далі й власне похвалою (*О, тепер бачу, що в твоїй голові трошки поменшало полови*), а також порівнянням на користь сина (*Інший би, певне, більше сурмонився*). Тому дитина, отримавши стільки мовленневих і психологічних «погладжувань» та покращивши настрій, без конфліктів і в доброму настрої погоджується з вимогою батька й, у свою чергу, надає йому своє мовленнєве «погладжування», водночас граючи у гру на власне підвищення (*Та хіба ж я не ваша дитина? – одразу набиваю собі ціну*).

Проведений аналіз дозволяє зробити попередні висновки, що чинниками, котрі зумовлюють безконфліктне розв'язання конфліктної / конфліктогенної взаємодії в асиметричному за статусом родинному спілкуванні, є апеляція до висловів і настанов батька, який є авторитетом для дитини; погодження з дорослим; психологічні й мовленнєві «погладжування»; комунікативна злагодженість, котра полягає у приведенні до спільного знаменника тональності спілкування, та, навпаки, різкий дисонанс очікуваних і реальних мовних засобів, які використовує дитина відповідно не до своєї комунікативної ролі, а ролі дорослого, що викликає комічний ефект і, відповідно, сприяє розв'язанню напруженої ситуації. У симетричному родинному спілкуванні між батьками засобом урегулювання конфлікту може виступати тактика захисту, використовувана одним із них. Перспективним є подальше дослідження стратегій і тактик, які запобігають конфліктам у родинному спілкуванні.

Література

1. Бігарі А. А. Дискурс сучасної англomовної сім'ї : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови» / Бігарі Адріана Андріївна. — К., 2006. — 21 с.
2. Галапчук О. М. Вікова диференціація стратегій і тактик дискурсу в сучасній англійській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови» / Галапчук Олена Михайлівна. — Х., 2000. — 18 с.
3. Коротич К. В. Прагматика мовних засобів на позначення дитини в зовнішньому асиметричному спілкуванні (за автобіографічними повістями М. Стельмаха) (стаття в друці)/
4. Коротич К. В. Прагматичне навантаження мовних засобів на позначення дитини в родинному спілкуванні (за автобіографічними повістями М. Стельмаха) // Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. — 2010. — № 910. — Сер.: Філологія. — Ч. I. — С. 507—511.
5. Семенюк А. А. Гендерні та вікові особливості кооперативної мовленнєвої поведінки в сімейному дискурсі (на матеріалі сучасної англійської мови) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови» / Семенюк Антоніна Афанасіївна. — Донецьк, 2007. — 22 с.
6. Стельмах М. Твори в семи томах. Т. 4 / Михайло Стельмах. — К. : Дніпро, 1983. — 712 с.